

УДК 316.61

Політична освіта як один з чинників демократизації суспільства

Дарина Черняк,

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри політології та соціології
Київського національного університету
технологій та дизайну

Метою статті є привернення уваги науковців, політиків, освітян, широкого загалу до проблем розвитку політичної освіти громадян в сучасному суспільстві.

Ключові слова: політична культура, політична освіта, демократизація суспільства.

The purpose of the article is to capture attention of scientists, politicians, teachers and public attention to the problems of political education in modern society.

Keywords: political culture, political education, democratization of society.

Динамізм сучасних політичних процесів, прагнення людей осмислити події, що сталися на зламі тисячоліть, соціально-економічні, політичні перетворення, які відбуваються в країні в сучасних умовах, зумовлюють попит на політичну освіту, необхідність підготовки професійних політиків і політологів.

Проблема політичної просвіти населення вкрай актуальна, адже, як свідчать дані соціологічних досліджень, громадянам бракує навіть елементарних знань про свої права та обов'язки, обізнаності щодо політичних процесів в країні та у світі, без чого вони можуть стати легкою здобиччю авантюристів від політики, жертвою політичних махінацій.

На тлі зниження рівня когнітивного компонента політичної культури особистості, невизначеності суспільно-політичних проблем, нечіткості світоглядних орієнтирів відбувається дезорієнтація громадян, у них формується почуття невпевненості й незахищеності. Про це свідчать, зокрема, результати моніторингу, що регулярно проводиться Інститутом соціології НАН України. Так, погоджуються з тим, що за теперішнього

безладу й невизначеності важко зрозуміти, у що вірити, 83,2 % (1999 р.), 68,4 % (2005 р.), 75,7 % (2008 р.) населення. На твердження „Все так швидко зараз змінюється, що не розумієш, яких законів дотримуватися” позитивно відповіли 82,3 % (1999 р.), 67,8 % (2005 р.), 76,9 % (2008 р.) респондентів [2, с. 19].

Велике значення політичних знань, і, зокрема, політичної освіти для розбудови демократичного суспільства визнають провідні західні та вітчизняні вчені й громадські діячі. Так, польський соціолог П. Штомпка стверджує, що „демократія потребує знань, освічених громадян, які не тільки звикли мислити у вузько егоїстичних категоріях., але й здатних охопити широкі загальносоціальні проблеми та виклики, готових до використання шансів, що відкриваються перед ними, до подолання суперечностей...” [8, с. 36]. На думку Л. фон Мізеса, „політична освіта і наука покликані підготувати людину до виконання громадянських функцій через збагачення її знаннями про закономірності політичного життя та оптимізацію її політичної поведінки” [3, с. 16].

Особливого значення політична освіта набуває в сучасному українському суспільстві. Цілком слушною є думка авторського колективу, висловлена у праці „Соціологія: наука про суспільство”, в передмові до якої зазначається: „Люди, позбавлені політичних знань, приречені на безсловесність... Політична освіта – одна з умов перетворення українського суспільства з об'єкта маніпуляцій влади та опозиції, що конфліктує з нею, в колективний суб'єкт політики” [7, с. 8]. М. Іванов, праці якого безпосередньо стосуються дослідження політичної освіти, стверджує: „Демократія несумісна з неучтвом. Вона відкидає його, а коли виявляється неспроможною впоратися з цим завданням, то неминуче деградує до диктатури. Демократичні свободи тільки тоді дають відчутні плоди і для особистості, і для суспільства, коли спираються на високу компетентність громадян” [4]. О. Ситник зазначає, що „зміна способу мислення людей, їх ціннісних орієнтацій постає передумовою демократичних перетворень. Демократія є такою, якими є громадяни... Політична освіта формує прихильність до цінностей демократії, мотивує особистість до участі у розв'язанні проблем громадянського життя” [3, с. 25 - 26]. Л. Старецька констатує: „Саме викладання політології повинно бути спрямоване на формування у студентства поваги до демократії, на виховання політичної толерантності, готовності до компромісу та партнерства, прагнення до консенсусу” [5, с. 170].

Наведені висловлювання свідчать про незаперечно важливу роль політичної освіти у справі розбудови демократичного суспільства.

Дослідники, викладачі, громадські та політичні діячі прагнуть консолідації зусиль в розробці концепції політичної освіти, оскільки тільки політично освічені громадяни, що визнають та цінують основи демократії, підкоряються законам незалежно від свого соціально-економічного статусу в суспільстві.

Проблеми і перспективи розвитку політичної освіти активно

обговорюються вітчизняними науковцями: визначаються її зміст, завдання, форми, методи, суб'єкти.

В Україні діє чимало науково-дослідних та методичних центрів, що вивчають актуальні проблеми політичної культури, політичної і громадянської освіти. Це, зокрема, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, лабораторія психологічних проблем політичної соціалізації молоді Інституту соціальної та політичної психології НАН України, Інститут громадянської освіти при Національному університеті „Києво-Могилянська академія”, Інститут політичної освіти, Лабораторія законодавчих ініціатив, Центр політичної освіти тощо.

Проблемам політичної та громадянської освіти присвячено численні публікації. Провідними спеціалістами з цієї проблематики є М. Іванов, С. Рябов, І. Жадан, О. Скар, С. Позняк, Л. Овдієнко, В. Горбатенко, С. Ципко, Ф. Рудич, В. Бебик, М. Головатий, В. Ребкало, Є. Головаха, В. Бабкін та інші дослідники.

Головне завдання політичної освіти – формування у громадян чітких уявлень про механізми функціонування політичних інститутів, уміння критично оцінювати процеси політичного життя, розвиток почуття відповідальності, поваги до прав та інтересів інших.

Поширення політичної освіти населення відбувається завдяки викладанню основ політичної науки у вищій школі, публічним виступам політиків, політологів, дискусіям, що стають можливими завдяки ЗМІ, діяльності громадських організацій, політичних партій (особливо під час виборів), знайомству з науковими публікаціями тощо.

На жаль, при обговоренні питань актуальності політичної освіти населення мало уваги звертається на практичні шляхи реалізації цього концепту. При обґрунтуванні засобів і методів навчання слід пам'ятати про необхідність неупередженої подачі матеріалів – це ключова проблема.

Одним з дійових засобів здобуття політичних знань є вивчення курсу „Політологія”, який покликаний дати молодим людям, майбутнім фахівцям цілісне уявлення про сутність політики, її роль і місце в житті суспільства. Проте в сучасних умовах розраховувати викладачеві на систематичну, активну роботу з студентством навряд чи можливо. За умов Болонського процесу, при скороченні кількості часу на лекційні та семінарські заняття і збільшенні його для самостійного вивчення матеріалу, до студентства висувуються жорсткі вимоги щодо самодисципліни, уміння самостійно опановувати необхідні знання. Слід погодитися з видатним українським педагогом В. Сухомлинським, який зазначав: „Постав над собою сто вчителів – вони виявляться безсилими, якщо ти не зможеш сам змусити себе та вимагати від себе” [1, с. 585]. Викладач лише орієнтує молоду людину у вирі інформації, прищеплює бажання та вміння навчатися, критично мислити, формує інтерес до суспільно-політичної проблематики, допитливість.

Значна частина молоді обирає вищий навчальний заклад несвідомо

– під тиском батьків, друзів, обставин тощо. Для деякого бажаним є лише диплом спеціаліста („корочка”), а не глибокі знання, бо у них немає розуміння того, що вища школа дає метакваліфікацію, можливість використовувати набуті знання навіть тоді, коли це виходить за межі твого фаху і життєвого досвіду.

Частина студентів поєднує навчання і працю, а тому у них не залишається часу для самоосвіти і належної підготовки, їх знання обмежені й поверхові. В цих умовах важко використовувати новітні технології навчання, ділові ігри, ситуаційні завдання, „круглі столи”, оскільки лише незначна частина студентської групи зможе включитися в таку роботу, а отже не матиме належної підготовки. До того ж, до гуманітарних дисциплін часто ставляться за „залишковим принципом”. Отже важливим завданням викладачів суспільних наук є відхід від репродуктивного відтворення інформації, характерного для патерналістської системи, та орієнтація на теоретичний плюралізм, поліцентризм.

Набула гостроти й проблема знецінення праці викладача в нашому суспільстві. Щоб забезпечити себе і свою родину, професура розпоршує сили, працюючи в кількох навчальних закладах, замість того, щоб підвищувати свій професіоналізм.

Важливу роль в процесі політичної соціалізації особистості, формуванні політичної культури громадян відіграє політична еліта. Проте події останніх років засвідчили, що наша еліта навряд чи володіє високою політичною культурою. В гонитві за рейтингами, славою, грішми, ЗМІ й політики створюють в уяві громадянина образ безвідповідальної влади, образ політика, який прагне лише особистої користі. Вітчизняні ЗМІ, трансклюючи дебати політиків, які поливають одне одного брудом та вдаються до взаємозвинувачень, нівелюють уявлення про політику як діяльність на користь суспільного блага, що вкрай негативно позначається на процесах формування політичної культури населення. Карикатурне життя вітчизняного політика (згадаймо гуморески „95-го кварталу”, шаржі в журналах „Корреспондент”, „Профіль” тощо), подвійні стандарти можновладців (з одного боку, розмови про народні злидні і, водночас, демонстрація свого розкішного життя у „Світських хроніках”) викликають у людей лише роздратування, зниження довіри до політичних структур і зневіру у майбутньому країни.

Політична апатія, невпевненість у можливості брати реальну участь в політичному житті, управлінні суспільством фіксуються соціологічними дослідженнями. Так, за даними моніторингу (2008 р.), зовсім не цікавиться політикою 15,4 % населення, певною мірою цікавиться – 69,7 %, дуже цікавиться політикою – 14,8 %. 83,3 % населення не належать до жодної громадської чи політичної організації, політичного руху [2, с. 10]. Значна частина населення визнає, що нічого не змогла би зробити, якби уряд України ухвалив рішення, яке утискує її законні права та інтереси (2008 року 64,4 % населення визнавали, що нічого не могли б зробити, і лише 8,5 % дали ствердну відповідь) [2, с. 16].

Індустрія телешоу спрощує образ професій у сфері політики. Перемикаючи телеканали, ми бачимо одні й ті ж обличчя в різних політичних програмах при обговоренні схожих питань. Зрозуміло, що праця політичних діячів, високопосадовців залишає мало вільного від роботи часу. Тоді постає питання, а чи не позначається негативно постійна участь в багатогодинних політичних шоу на виконанні важливих службових обов'язків? Звичайно, такі телешоу засвідчують наявність серйозних проблем і суперечностей в суспільстві, які потребують невідкладного вирішення, популяризують погляди провідних політичних сил, дозволяють з'ясувати громадську думку, ставлення людей до влади, забезпечують зворотний зв'язок. Проте часто такі обговорення зводяться не до конструктивного дискурсу, а до безпредметного дискутування, небажання сторін прислухатись до опонентів. Наслідком є зростання конфліктності, роздратування і байдужості.

Населення схильне реагувати на політичну ситуацію акціями непокори, „биття в барабани” стає нормою нашого життя. Це вже сприймається як неодмінна форма вирішення політичних питань. Найгірше, що молоді не пропонується альтернативний шлях - пошук компромісів, толерантне ставлення до опонента, використання знань про механізми вирішення суспільних проблем. У політичних теледебатах безперестанку чути такі слівця, як „брехня”, „боротьба кланів”, „зłodії”, „корупція”, „ганьба” тощо, які врізаються в пам'ять людини й активно використовуються в буденній мові при обговоренні політичного життя. Наслідок - примітивізація політичної культури і політичної мови. Критичне оцінювання політичних подій, процесів (на основі глибокого розуміння) поступається „обивательщині”, що ґрунтується на здогадках і чутках.

Загострення суспільних проблем й активне пропагування нелегітимних засобів захисту своїх прав можуть призвести до зростання протестного потенціалу суспільства. Так, відповідаючи на запитання моніторингу „Що, на вашу думку, краще - терпіти матеріальні труднощі заради збереження в країні порядку, миру та спокою чи у випадках значного погіршення умов життя виходити на вулицю з протестом?”, підтримали ідею активного протесту 1994 року - 22,7 % населення, 1998 року - 38,5 %, 2008 року - 40,8 % [2, с. 17].

Політики, громадські діячі, державні службовці, представники мас-медіа мають усвідомлювати глибину своєї відповідальності за формування політичної культури, правосвідомості нового покоління. Компетентність, професіоналізм, неухильне дотримання правил та норм стануть взірцем для наслідування, запорукою вкорінення законослужняності, формування традицій цивілізованого політичного дискурсу.

Безумовно, для розбудови демократичного суспільства замало лише культурних передумов; необхідно ліквідувати надмірну диспропорцію у доходах населення, яка може стати основою соціальних конфліктів, необхідно забезпечити дотримання прав і свобод, правопорядок у країні

тощо. У громадян має бути сформована готовність діяти відповідно до встановлених законів і норм, а це можливо лише за умови високої політико-правової культури.

Найбільша небезпека чигає сьогодні на посттоталітарні країни, де демократичні принципи ще не вкорінені, де вони перебувають у зародковому стані. Для демократичного суспільства, як зазначав С. Рябов, головним завданням є збереження непорушності демократичних цінностей, інституцій; для країн, що перебувають на стадії демократичного транзиту – це прищеплення демократичних традицій і формування готовності їх дотримуватися [6, с. 14]. В історії знайдемо чимало прикладів формування авторитарної особистості, відданої режиму, позбавленої власної думки, переконань. Тому подальша доля таких країн залежить від того, як та хто визначатиме пріоритети розвитку суспільства.

Аналіз літератури з проблем політичної освіти дозволяє виокремити низку факторів, які можуть завадити її розвитку в Україні. Це „невизначеність суспільного замовлення на політичну освіту” [6, с. 16]; обмеження політичної освіти патріотичним вихованням; ймовірність формування особистості, лояльної до певної політичної сили; недостатнє використання ресурсів, необхідних для політичної просвіти населення; брак розуміння зв'язку політики з особистим життям на тлі політико-правового нігілізму; низький рівень мотивації для самоосвіти, оскільки нагальні проблеми життя виходять на перший план; незацікавленість деяких політичних сил в політично компетентних громадянах.

Література:

1. Великие мысли великих людей. Антология афоризма. В 3-х томах. Том 3. XIX – XX века / Сост. И. И. Комарова, А. П. Кондрашов. – М., 1998. – 736 с.
2. Головаха Є. Українське суспільство 1992 - 2008. Соціологічний моніторинг / Є. Головаха. – К.: Ін-т соціології НАНУ, 2008. – 84 с.
3. Демократичний розвиток України: Матеріали конференції. Збірник наукових праць. Видавництво Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – К., 2006. – 365 с.
4. Іванов М. Проблеми становлення сучасної політичної дидактики // <http://www.politik.org.ua/pfv.php>
5. Політична культура демократичного суспільства: стан і перспективи в Україні. – К., 1998. – 226 с.
6. Політична освіта в Україні: проблеми та перспективи розвитку / За заг. ред. С. Г. Рябова. – 2005. – 44 с.
7. Социология. Наука об обществе / Под общей ред. проф. В. П. Андрущенко, проф. Н. И. Горлача. – Харьков, 1996. – 688 с.
8. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества: Пер. с польск. С. М. Червонной / П. Штомпка. – М.: Логос, 2005. – 664 с.